

II PROBLEMY ADAPTACJI MŁODZIEŻY

ELŻBIETA RYDZ

Katolicki Uniwersytet Lubelski

Specyfika planowania własnego życia u młodzieży (doniesienie z badań)

Problematyka dotycząca planowania życia pojawia się ostatnio dość często w literaturze psychologicznej, w różnych kontekstach. Istnieją teoretyczne opracowania oraz liczne szczegółowe badania, zwłaszcza w nurcie poznawczym, gdzie zagadnienie planowania łączy się bezpośrednio z teorią motywacji (np. Nuttin, 1984; Zaleski, 1981). Także w kontekście psychologii biegu życia czynione są próby zrozumienia jak ludzie kierują własnym życiem, w jaki sposób dokonują wyborów i konkretyzują swoje cele. Badania prowadzone w Katedrze Psychologii Rozwojowej KUL ujmują planowanie własnego życia w kontekście podejmowania decyzji ważnych dla życia, mających długotrwały wpływ na całe życie. Umiejętność podejmowania tego rodzaju decyzji jest nieodłącznym elementem planowania własnego życia.

Zdolność do planowania pojawia się już niemal u początku drogi życiowej człowieka. Dla celów naszych badań najistotniejsze jest określenie specyfiki planowania w okresie adolescencji i wczesnej młodości. Aby ukazać pełniejszy kontekst teoretyczny planowania podejmę próbę definicji terminu, a następnie przedstawię zarys perspektywy rozwojowej.

Pojęcie planowania własnego życia

Planowanie definiowane jest jako ukierunkowane na cel przygotowanie do przyszłości. Umożliwia rozpoczęcie organizowania działania zanim jeszcze ono nastąpi (Lachman, Burack, 1993). Planowanie można określić także jako wykorzystanie wiedzy w określonym celu, jako konstruowanie efektywnego sposobu osiągnięcia jakiegoś przyszłego celu (Scholnick, Friedman, 1993). W ramach psychologii poznawczej i psychologii działania planowanie opisywane jest jako proces ustalania pod-celów odnoszących się do planowanego zadania, konstruowania planów i realizowania tych planów (Nurmi, 1993).

Plany różnią się w zależności od osób planujących jak i od rodzaju planowanej aktywności. Mogą być krótkoterminowe i długoterminowe, specyficzne lub ogólne – np. plan własnej przyszłości.

Efektywność planowania zależy od wielu czynników – np. konkretnej sytuacji, stylu życia, osobowości planującego, a także od tego, czy zadanie jest odpowiednie do wieku.

Planowanie życia należałoby umieścić w kategoriach planów długoterminowych i ogólnych.

W koncepcji Nuttina (1984) planowanie stanowi jeden z etapów zachowania celowego. Plan behawioralny jest skonstruowanym sposobem osiągania celu.

Niektórzy utożsamiają (lub traktują łącznie) cele i plany np. Szewczuk (1975) przez plan życiowy rozumie „system celów, do których jednostka zamierza w swoim działaniu oraz zasady ogólne ich realizowania. „Plan życia w tym ujęciu zawiera cele idealne i konkretne, kształtuje się w okresie dorastania i wczesnej młodości, z wiekiem staje się bardziej stabilny. Badanie sposobów formowania planów życiowych sprowadza się tu do ustalenia, jakie cele (dążenia) stawiają sobie osoby badane (np. Gerstman, 1981). W badaniach rozwojowych w nurcie poznawczym zwykle odróżnia się planowanie od ustalania celów.

Scholnick i Friedman (1993) na gruncie psychologii poznawczej zaproponowali model procesu planowania, który został wykorzystany do analizy rozwoju planowania w różnych kontekstach sytuacyjnych.

Plany są projektami, które konstruujemy, aby kierowały naszymi wysiłkami zmierzającymi do osiągnięcia jakiegoś celu w danym środowisku. Proces takiego planowania składa się z kilku komponentów.

- wytworzenie reprezentacji środowiska (otoczenia); poznawcza reprezentacja problemu dostarcza informacji niezbędnych dla działania natomiast porównanie aktualnego stanu otoczenia i antycypowanej przyszłości (stanu pożądanego) umożliwia zdefiniowanie problemu;

- selekcja celów – wybór spośród celów konfliktowych (wykluczających się); podjęcie decyzji czy cel jest realistyczny i warty realizacji w danych okolicznościach;

- decyzja o formułowaniu planu (czy warto podjąć czynność planowania?), czy jest to uwarunkowane (zdeterminowane) przekonaniem kulturowym i osobistymi oraz zmiennymi osobowościowymi;
- wybór strategii osiągnięcia celu czyli formułowanie planu, stworzenie nowego planu lub wybór spośród już istniejących strategii;
- monitorowanie planu (kontrola wykonania) – sprawdzenie czy potrzebna jest rewizja, ile wysiłku należy włożyć, ocena kiedy cel zostanie osiągnięty.

Przedstawiony model jest oczywiście pewną idealizacją, planowanie często nie przebiega w sposób linearny, nie zawsze formułowane są kompletne plany (planujący nie są świadomi każdego z komponentów).

W zakresie każdego z wymienionych elementów planowania zachodzą zmiany rozwojowe, niekoniecznie równoległe, i w sposób zróżnicowany w zależności od rodzaju planowanego zadania – co jest przedmiotem szczegółowej analizy w pracy wspomnianych autorów.

Planowanie w perspektywie biegu życia

Ludzie przez całe życie mają wiele zadań do wypełnienia. Planowanie jest jednym z narzędzi, jakiego mogą używać aby ułatwić sobie wykonanie codziennych zadań i obowiązków.

Już małe dzieci rozumieją, co to jest planowanie i potrafią same planować. Większość 5-letnich dzieci potrafi zaplanować co będą rysować (Buchler, 1931). Początki planowania pojawiają się u dzieci w sytuacjach przygotowania środków do wykonania jakiejś rutynowej czynności – np. 5-letnie dzieci planowały przygotowanie do pikniku, ułożenie ubrań na następny dzień (Kreitler, Kreitler, 1987). Materiał jest znany, cel został z góry ustalony, środki są łatwo osiągalne, a sukces czy niepowodzenie planu są oczywiste. Plany te nie wystawiają na próbę kompetencji czy wytrwałości dziecka.

Dzieci w wieku szkolnym planują w podobny sposób – cele ciągle jeszcze są dane z zewnątrz, np. „dobrze uczyć się w szkole”. Osiąganie celu zwykle ma miejsce w otoczeniu znanym dziecku. Dorośli kontrolują sukces, jednakże plany częściej dotyczą nowo opanowanych sprawności i w tworzeniu planu pojawia się więcej różnych możliwości (alternatyw). Dziecko, chociaż ma wskazany cel, może samo wymyślić jak go osiągnąć. Pojawiają się większe wyzwania w zakresie reprezentacji otoczenia, konstruowania planu i kontroli wykonania. Dziecko musi zacząć oceniać alternatywy w terminach skuteczności i wymagań. Wypełnianie realnych zadań życiowych jest już bardziej związane z obrazem siebie. Poczucie sprawczości dziecka może decydować o wyborze planu i sposobie jego wykonania.

W okresie wczesnej adolescencji zakres planowanych działań poszerza się. Młodzież planuje osiągnięcie celów jak i unikanie niebezpieczeństw. Mniej elementów planu podlega kontroli, ponieważ plany dotyczą także innych ludzi. Ramy

czasowe planowania poszerzają się. Wzrastają wymagania dotyczące planowania. U dorastających planowanie wiąże się szczególnie z podejmowaniem decyzji, z wyborem celów, decydowaniem, czy plan jest do zaakceptowania, oceną wybranej strategii.

Młodzież jest zdolna do stosowania racjonalnych reguł podejmowania decyzji, ale jej wartości różnią się od wartości dorosłych (stąd np. podejmowanie ryzykownych, niebezpiecznych działań, zakazanych przez dorosłych, które dla młodzieży mają bardzo pozytywne znaczenie) (Scholnick, Friedman, 1993).

Dorastający w konstruowaniu planów uwzględniają okoliczności (warunki) działania w różnych dziedzinach życia (np. szkoła, relacje rówieśnicze), a także w szerokim kontekście społecznym. Planowanie wymaga rozważenia alternatyw wysuwanych przez środowisko instytucjonalne – zwłaszcza odnosi się to do edukacji i aktywności zawodowej (Nurmi, 1993). Planowanie życia zależne jest od istniejących możliwości wyznaczanych przez instytucje.

W badaniach dotyczących rozwoju kariery stwierdzono, że planowanie „powołania życiowego” jest funkcją sytuacji, w której zachodzi: uczniowie i studenci podejmują decyzje edukacyjne i dotyczące kariery zawodowej w czasie narzuconym im przez strukturę systemu edukacyjnego (Osipow, 1983). Duży wpływ na dokonywanie wyborów i planowanie życia wywierają społeczne standardy rozwojowe i zadania rozwojowe związane z określonymi przedziałami wieku (Nurmi, 1993).

W okresie dorosłości, jak wskazują niektóre laboratoryjne badania empiryczne (Denny, Denny, 1973; Adams, Rebok, 1983) efektywność i spontaniczność planowania zmniejsza się (porównanie młodych i starych dorosłych). W życiowych sytuacjach jednak starsi wiekiem dorośli mogą lepiej wykonywać codzienne zadania dzięki lepszemu planowaniu i zastosowaniu strategii organizacyjnych, włączając zewnętrzną pomoc (np. notatki, zapisy w kalendarzu). Praktyka, mądrość i umiejętność metaplanowania charakteryzujące starszych dorosłych pomagają w skutecznym planowaniu. Pojawiają się natomiast trudności w plastycznej adaptacji do nowych sytuacji i trudność porzucania nieefektywnych strategii (Berg, Sternberg, 1985).

W późnej dorosłości ludzie planują przyszłość, która jest mniej przewidywalna i podlegająca w mniejszym stopniu kontroli (np. planowanie czasu na emeryturze – trudno powiedzieć, jak długo będzie się niezależnym, zdrowym). Dlatego tworzą nie pojedynczy plan, lecz zbiór (serię) ewentualności, z których każda może być zrealizowana. Takie planowanie wymaga złożonej reprezentacji otoczenia, wizja przyszłości starych ludzi jest więc bardziej złożona, hipotetyczna i nieokreślona.

Planowanie własnego życia jako decyzja życiowo doniosła

Człowiek jako istota twórcza i aktywny podmiot zdolny do przekraczania siebie, dokonuje wyborów w każdej sytuacji życiowej. Ludzkie myślenie i działanie pozostają pod wpływem potrzeb wewnętrznych i presji społecznej. Działania transgresyjne wymagają zintegrowania możliwości z wartościami utylitarnymi i duchowymi, zdolności twórczego myślenia i formułowania celów. Jednostka podejmuje działanie, jeżeli przewidywany wynik ma określoną wartość i możliwe jest jego osiągnięcie. Zdolność oceny osobistych strat przy podejmowaniu działań określa ryzyko. Działalność celowa człowieka wymaga dojrzałości ocen i przewidywania przyszłości, w której występują określone stany i podmioty. Na nie skierowana jest aktywność kognitywno-emocjonalna i tendencje dążeniowe (Zaleski, 1989).

Znaczący wpływ na formowanie hierarchii wartości, stawianie celów oraz ich realizację ma kultura, kontekst społeczno-polityczny. Człowiek interioryzuje gotowe wzorce społeczne, ale sam też tworzy cele.

Psychologiczna przyszłość jest konstrukcją na poziomie reprezentacji poznawczej. Poziom realności w perspektywie przyszłego czasu osoby jest podstawowym warunkiem pozytywnego wpływu na zachowanie: czy przyszłość wypełni swoje regulacyjne zadanie, czy pozostanie formą fantazji. Poziom realizm jest jednym z elementów charakteryzujących perspektywę czasową obok rozciągłości, zawartości, stopnia strukturyzacji (Nuttin, 1985). Osoba może charakteryzować się różnym nastawieniem czasowym, czyli zorientowaniem na obiekty albo w przeszłości, albo w teraźniejszości, albo w przyszłości.

Preferencje ukierunkowane na pewne kategorie rezultatów są wynikiem określonych motywacji. Ludzkie zachowanie regulowane jest właśnie preferencją dla pewnych rezultatów, a nie samymi rezultatami tego zachowania.

Rozległa perspektywa czasowa powoduje stawianie odległych celów i długoterminowe planowanie. W sytuacjach życiowych motywacyjne pole przedmiotu jest hierarchiczną strukturą wielu celów i planów o określonej wartości w jego perspektywie czasu przyszłego.

W okresie dorastania i młodzięcym krystalizuje się system wartości, cele, zarysowuje się wiodąca orientacja życiowa. Człowiek podejmuje coraz poważniejsze decyzje. Funkcjonowanie w sferze możliwości zdaje się stanowić podstawę wykraczania poza tu i teraz poprzez tworzenie planów, programów, ideałów. Początkowo młodzież eksperymentuje, podejmuje liczne próby działań. Z czasem angażuje się coraz poważniej. Podejmuje decyzje życiowo doniosłe.

Zgodnie ze stanowiskiem psychologii poznawczej człowiek dokonuje wyboru alternatywy według określonego systemu reguł. Decydent jako aktywny podmiot organizuje reprezentację zadania i dobiera system reguł w zależności od celów. Każda strategia ma określoną strukturę i określony stopień trudności. Dobór stra-

tegi zależy od subiektywnej reprezentacji zadania i wcześniejszego doświadczenia. W czasie rozwiązywania problemów decyzyjnych decydent stosuje strategie heurystyczne. Dokonywanie decyzji możliwe jest dzięki informacjom pochodzącym ze środowiska i z pamięci. Informacje mogą zmienić reprezentację zadania, ocenę prawdopodobieństwa i użyteczności.

Decyzja życiowo doniosła odróżnia się od innych ważnością przedmiotu tej decyzji. Dotyczy ona różnych aspektów realizacji siebie. Jest nastawiona na wyższy cel leżący poza człowiekiem. W przypadku decyzji życiowo doniosłej decydent znajduje się w takiej sytuacji decyzyjnej, w której twórczo antycypuje i organizuje przyszłe zdarzenia i konsekwencje działań, dzięki czemu dokonuje decyzji nastawionych na dalszą przyszłość.

Według Walesy (1988) „decyzja życiowo doniosła to taka, która ma szczególną wagę dla życia decydenta i wnosi istotne znaczenie dla dalszego biegu jego życia;

- która w świadomości jednostki jawi się jako moment wyróżniony i krytyczny w biegu jej życia oraz jako sytuacja doniosłego powodzenia lub niepowodzenia, co może mieć istotny wpływ na przestrukturyzowanie dalszego biegu życia;
- która jawi się jako wydarzenie o doniosłych konsekwencjach, dzięki którym dalsze życie jednostki może mieć swoisty, wyznaczony przez tę decyzję przebieg;
- której efekty stają się przedmiotem następnych decyzji, wywierających wpływ na kształtowanie dalszego biegu życia decydenta;
- która jest z reguły matadecyzją o stosunkowo największej mocy regulacyjnej i głębi perspektywy czasu przyszłego, a jako taka jest świadomym ukierunkowaniem własnego życia na osiągnięcie ważnego celu umiejscowionego w odległej perspektywie przyszłego czasu;
- której charakterystyczną cechą jest ciągle podtrzymywanie i ponawianie, przez co następuje przeniesienie przyszłego celu w „teraz” a odległej przyszłości w strumień terażniejszości, dzięki czemu w decyzji życiowo doniosłej spotykają się, a nawet nakładają na siebie przeszłość, terażniejszość i przyszłość;
- która jest konsekwencją nie oderwanych od życia rozważań, ale właśnie doświadczenia życiowego, w niej skupiają się wszystkie ważniejsze fakty dotyczące dotychczasowego życia, przez co jest ona istotnym czynnikiem kształtowania własnego doświadczenia;
- która będąc blisko pod względem znaczenia takich rzeczywistości psychicznych, jak: sens życia, przekonania, światopogląd oraz idee wiodące – dotyczy centralnych mechanizmów regulujących przebiegiem życia, dlatego też im większa jest moc regulacyjna tej decyzji tym większa jest jej doniosłość;
- która jest brzemienna w skutki nie tylko dla decydenta, ale i dla innych osób a zwłaszcza dla tych, które pozostają z decydem w relacji „ja-ty”, niekiedy drugim kresem tej relacji jest nie tylko człowiek, ale również Bóg i wtedy decyzja życiowo doniosła wchodzi w rzeczywistość transcendencji;

- która umożliwia decydentowi przekraczanie tego, czym on jest i co posiada, a przez to wyznacza mu nowe drogi rozwoju;
- która zasadniczo ma charakter finalny i transgresyjny (transcendentny), dotyczy spraw przekraczających „tu i teraz”, a także ograniczeń rozwoju decydenta i względnie ostatecznych – w odróżnieniu od decyzji jednostkowych o charakterze instrumentalnym”.

W okresie dorastania między dwunastym a piętnastym rokiem życia młodzież wyróżnia w sposób bardziej kompletny niż dzieci komponenty decyzji. Decyzje wówczas podejmowane są często metadecyzjami, ponieważ ukierunkowują one szereg decyzji przyszłych (Walesa, 1988). W okresie dorastania dokonuje się zasadnicza zmiana struktury życia polegająca na usamodzielnianiu się emocjonalnym i materialnym przez podejmowanie nowych ról społecznych. Zmiany te wyznaczają dalsze kierunki rozwoju i działalności jednostki, ukierunkowują najważniejsze decyzje mające za cel ustalenie swojego miejsca w społeczeństwie, kształtowanie kariery zawodowej. Dokonuje się to w kontekście społeczno-kulturowym, przekazanych wartości, reguł, wzorów przy udziale osobowości, zdolności, indywidualnego ustosunkowania się do świata i własnej twórczej aktywności.

Poczucie wpływu decyzji na bieg życia oraz jej związek z planami na przyszłość u młodzieży w świetle badań własnych

Głównym problemem tej pracy było zbadanie procesu dokonywania decyzji życiowo doniosłych oraz ich związku z planowaniem własnego życia u osób w okresie dorastania i młodzieńczym. Do operacjonalizacji decyzji życiowo doniosłej posłużono się behawioralnym modelem decyzji (Biela, Chlewiński, Walesa, 1978). Na tej podstawie została sformułowana hipoteza badawcza:

poszczególne komponenty decyzyjne uwzględnione w behawioralnym modelu decyzji: alternatywy, hipotezy o stanach rzeczy, prawdopodobieństwo, użyteczność oraz źródła informacji ulegają rozwojowi w kolejnych etapach życia człowieka.

W celu weryfikacji hipotezy przeprowadzono badania porównawcze młodzieży w trzech grupach wiekowych: 12, 15 i 19 lat (po 10 osób w każdej z grup wiekowych, łącznie 30 osób, w tym 15 dziewcząt i 15 chłopców). Osoby uczestniczące w badaniach pochodziły ze szkół podstawowych i liceum ogólnokształcącego w Lublinie. Badania są kontynuowane.

Zasadniczą metodą badawczą jest Kwestionariusz do Badania Decyzji Życiowo Doniosłej autorstwa Walesy i zespołu badawczego Katedry Psychologii Rozwojowej KUL, składający się z 33 pytań skonstruowanych w oparciu o behawioralny model decyzji oraz uwzględniający dziedziny specyficzne dla decyzji życiowo doniosłej.

Analizie poddano następujące dziedziny:

- rodzaje decyzji uznawanych przez młodzież za życiowo doniosłe;

- umiejętność wyodrębnienia i określenia możliwych alternatyw działania;
- znajomość uwarunkowań towarzyszących dokonywanym przez młodzież wyborom;
- subiektywną ocenę prawdopodobieństwa wyniku decyzji;
- ocenę wartości konsekwencji podejmowanych działań;
- ocenę wielkości ryzyka w sytuacji decyzji życiowo doniosłej;
- poczucie odpowiedzialności za tę decyzję;
- poczucie wpływu decyzji na bieg życia oraz jej związek z planami na przyszłość młodzieży.

Badania przeprowadzано indywidualnie. Przeciętny czas badania wynosił około 1 godziny. Badania mają charakter eksploracyjny.

Przedstawione zostaną wyniki uzyskane w obrębie ostatniej analizowanej dziedziny tzn.:

1. Poczucie wpływu decyzji na bieg życia osoby badanej oraz osób z jej bliższego i dalszego otoczenia;

2. Poczucie związku tej decyzji z planami na przyszłość osoby badanej.

1. Decyzja życiowo doniosła jest decyzją, która wywiera wpływ na bieg życia jednostki, często jako świadome ukierunkowanie własnego życia na osiągnięcie ważnego celu, co może wpłynąć nie tylko na najbliższe otoczenie, ale także na szerszy krąg społeczny.

Tabela 1

Rozkład procentowy zasięgu wpływu decyzji na bieg życia decydenta według wieku życia

a)

poczucie wpływu na bieg życia:	wiek	12 lat	15 lat	19 lat
	osoby badanej		30%	80%

b)

poczucie wpływu na bieg życia:	wiek	12 lat	15 lat	19 lat
	osób z najbliższego otoczenia		0%	20%

c)

poczucie wpływu na bieg życia:	wiek	12 lat	15 lat	19 lat
	osób z dalszego otoczenia		0%	0%

d)

poczucie wpływu na bieg życia:	wiek	12 lat	15 lat	19 lat
bez poczucia wpływu na życie swoje lub innych		70%	20%	0%

70% osób w wieku 12 lat nie ma poczucia wpływu podejmowanej decyzji na bieg własnego życia lub życia innych osób. Dokonują one decyzji o charakterze raczej jednorazowym, które są określane jako subiektywnie ważne lub średnio ważne.

Poczucie wpływu najważniejszej decyzji na bieg życia osoby badanej wyraźniej występuje u młodzieży 15-letniej (80%). Istnieje u nich świadomość konsekwencji podejmowanych działań na własne życie, a także na najbliższe otoczenie społeczne, np. „będę musiała zmienić swoje życie, żyć zgodnie z przekonaniami”, „jeśli zaakceptuję drugiego męża matki, inaczej będzie wyglądała nasza rodzina”.

U wszystkich badanych osób 19-letnich istnieje poczucie wpływu omawianej decyzji na bieg własnego życia, a u 60% także na najbliższe otoczenie, np. „wiem, że to na pewno w jakiś sposób wpłynie na mnie, na moje życie, ponieważ oderwę się od mojej rodziny, przyjaciół, koleżanek. Także zmieni się sytuacja w rodzinie, układy między rodzicami i rodzeństwem. Być może przyjaźnie też się zmienia”.

2. Czy osoba badana posiada subiektywne odczucie związku podejmowanej decyzji z planami na przyszłość?

Tabela 2

Rozkład procentowy poczucia związku decyzji życiowo doniosłej z planami na przyszłość według wieku życia

poczucie związku z planami na przyszłość	wiek	12 lat	15 lat	19 lat
istnieje		30%	90%	100%
nie istnieje		70%	10%	0%
suma		100%	100%	100%

Wypowiedzi świadczące o związku między wyborem a planami na przyszłość pojawiają się już u osób 12-letnich (30%), np. „chciałem się sprawdzić i wygrać w konkursie matematycznym, mógłbym się dostać do liceum bez egzaminów”, „zdecydowałem się zapisać na kółko języka francuskiego. To się przyda. Chciałbym wyjechać do Paryża”.

Decyzje omawiane przez młodzież 15- i 19-letnią są już ściśle związane z planami na przyszłość. Dotyczą wyboru szkoły, zawodu, orientacji życiowej.

Perspektywa czasowa jest u 12-latków z reguły wyznaczona konsekwencjami decyzji, które nie są trwałe i nie wybiegają daleko w przyszłość, nie pociągają za sobą kolejnych decyzji.

Osoby w wieku 15 lat znajdują się w sytuacji, w której zostają zmuszone do wybiegania myślami w przyszłość (zmiana szkoły). Zaczynają dostrzegać własną rolę w planowaniu swojego życia. Widzą przed sobą czasem długą perspektywę przyszłości o charakterze niedookreślonym, wyznaczaną przez preferowane cele.

Młodzież 19-letnia konstruuje przyszłość jako możliwość realizacji rozwoju swoich możliwości. Poprzez decyzje ukierunkowują się, np. „decyzja mnie jakby ukierunkowała, nastawiła na określony tor”. Jest to świadomość wpływu skutków tej decyzji na życie decydenta. Omawiane decyzje są niejako pierwszym krokiem w przyszłość, która będzie wymagała ciągłego potwierdzania dokonanego wyboru.

Przedstawione powyżej wyniki są fragmentem szeroko zakrojonych badań na temat decyzji życiowo doniosłych u młodzieży. Pozwalają one dostrzec pewne tendencje rozwojowe procesów decyzyjnych, które pozostają w związku z ogólnym rozwojem poznawczym, osobowościowym i społecznym. Decyzja z jednorazowego aktu wyboru staje się środkiem do osiągnięcia celów rzutowanych w odległą przyszłość i kształtujących całościową perspektywę. Staje się procesem planowania własnej przyszłości. Decyzje te wraz z wiekiem nabierają coraz większej mocy regulacyjnej w życiu badanych osób.

Decyzja życiowo doniosła jawi się zatem jako wybór nie dla niego samego, ale w nadziei realizacji ludzkich potencjalności.

Literatura

- Adams, Rebok, *Planfulness and problem solving in older adults*, International Journal for Aging and Human Development, 1983, 16
- Berg C.A., Sternberg R.J., *A triarchic theory of intellectual development during adulthood*, Developmental Review, 1985, 5, 334–370
- Biela A., Chlewiński Z., Walesa Cz., *Rozwój dokonywania decyzji*, Roczniki Filozoficzne 1978, 26, 5–21
- Denny, Denny, *The use of classification for problem solving. A comparison of middle and old age*, Developmental Psychology 1973, 9, 275–278
- Kreitler S., Kreitler H., *Conceptions and process of planning: the developmental perspective*. [in:] Scholnick E.K., Friedman S.L., *Planning in context: developmental and Situational considerations*, International Journal of Behavioral Development, 1987, 16 (2), 169–189
- Lachman M., Burack O.R., *Planning and Control Process across the lifespan: On Overview*, International Journal of Behavioral Development 1993, 16 (2), 131–143
- Nurmi J-E., *Adolescent Development in Age-graded Context: the role of personal beliefs, goals and strategies in the tackling developmental tasks and standarts*, International Journal of Behavioral Development 1993, 16 (2), 169–189
- Nuttin J.R., *Motivation, planning and action. A relational theory of behavior dynamics*, Hillsdale NY 1984

- Scholnick E.K., Friedman S.L., *Planning in context: developmental and Situational considerations*.
International Journal of Behavioral Development 1993, 16 (2), 169–189
- Walesa Cz., *Psychologiczna analiza decyzji życiowo doniosłych. Wykłady z psychologii w KUL
w roku akademickim 1985–86*, Lublin 1985, 277–350
- Zaleski Z., *Motywacyjna funkcja celów w działalności człowieka, Studium psychologiczne*, Lublin
1987